

Слюсаренко Олег Олександрович

старший викладач

кафедра фізичного виховання та здоров'я

Національний фармацевтичний університет, м. Харків, Україна

ПОНЯТТЯ «ЛІДЕР» І «ЛІДЕРСТВО» В СУЧАСНІЙ НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Дана стаття присвячена розкриттю суті понять «лідер» і «лідерство» в сучасній науці. Визначено поняття «лідер» і «лідерство» з точки зору різних наук (філософія, соціологія, політологія, психологія і педагогіка). Схарактеризовано відмінності понять «лідер» і «керівник». Розкрито теорії лідерства, зокрема теорія лідерських ролей, теорія рис, інтерактивна теорія, ситуаційна теорія та «синтетична» теорія.

Ключові слова: лідер, лідерство, теорія, наука.

Вступ. Розвиток постіндустріального, інформаційного суспільства, демократизація політичних процесів в Україні, утвердження гуманістичних цінностей детермінують докорінну зміну парадигми освіти, вектор якої спрямовується на формування в учнівської та студентської молоді не тільки знань, умінь і навичок, а й необхідних з точки зору соціального замовлення компетентностей, зокрема, активної життєвої позиції, мотивів реалізації власного потенціалу, саморозвитку та самовдосконалення впродовж життя, лідерських якостей. Це, у свою чергу, обумовлює необхідність формування в особистості системи лідерських якостей, завдяки яким вона може приймати своєчасні самостійні рішення, переконувати у правильності своєї позиції, вести їх за собою на шляху досягнення поставлених цілей, ефективно взаємодіяти з оточуючими людьми. Тому сучасна освіта повинна, окрім іншого, орієнтуватися на формування лідера, творчої, духовно-моральної особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз стану розробки визначеної проблеми засвідчує, що окремі її аспекти знайшли відображення в науковій літературі. Зокрема, питання лідерства, його значущості для забезпечення успішності навчання й розвитку особистості розкрито фахівцями з позиції менеджменту (М. Альберт, К. Аржирис, Р. Кричевський, М. Мескон, Ф. Хедоурі), філософії (Г. Атаманчук, І. Ломачинська, Р. Кричевський), політології (С. Денисюк, С. Кузнецова, А. Лисюк, А. Пахарев, М. Школяр), психології (В. Агеев, Г. Андреева, Є. Аркін, О. Бодальов, Н. Жеребова, А. Лутошкін, Б. Паригін), педагогіки (Д. Алфімов, А. Макаренко, В. Сухомлинський, С. Шацький, Н. Семченко). Водночас у науковій літературі відсутнє цілісне дослідження, у якому б характеризувалися і співставлялися погляди різних наук на тлумачення поняття «лідерство», що й зумовило цей науковий пошук.

Метою статті є визначення підходів до розкриття суті понять «лідер» і «лідерство» в сучасній науковій літературі.

Виклад основного матеріалу. З'ясування суті проблеми формування лідерських якостей особистості вимагає наукового розкриття понять «лідер» і «лідерство», оскільки тлумачення наукових понять надає можливість визначити шляхи розв'язання педагогічної проблеми.

Слід відзначити, що у психолого-педагогічній літературі поняття «лідер» і «лідерство» не є поширеними. До кінця XIX ст. – початку XX ст. у науковій літературі ці терміни розглядалися з точки зору політики й економіки [1; 2], і лише в 1930-х рр. вони отримали поширення в соціальній психології після опублікування досліджень, здійснених у США К. Левінім і його послідовниками щодо теорії конфліктів.

Згідно з довідниковими виданнями лідер (від англ. leader – ведучий) – це особистість, яка користується найбільшим авторитетом, впливом у будь-якому колективі [3, с. 154]; особа, яка посідає провідне місце серед інших, подібних [4; 5].

Необхідно підкреслити, що різні науки мають власний погляд на тлумачення поняття «лідер», що зумовлено специфікою кожної окремої науки.

Так, у *філософській літературі* термін «лідер» розглядається дуже рідко, однобічно і поверхово. Лідером визнається найбільш авторитетний член організації або соціальної групи. Його особистісний вплив дозволяє йому відігравати головну роль у різних політичних, моральних і соціальних ситуаціях. Водночас учені (І. Коротець, Л. Штомпель, О. Штомпель) зазначають, що авторитет лідера має неформальний характер і виникає стихійно [6].

Соціологія й економіка вбачають у лідері члена групи, який користується великим авторитетом, впливом у будь-якому колективі, здатний очолити групу; людина, яка завдяки своїм особистим якостям має значний вплив на членів соціальної групи [7; 8].

Політологія визначає лідера як особу, яка очолює політичну партію або іншу суспільно-політичну організацію [2; 4; 5; 9; 10].

У *психолого-педагогічній науці* поняття «лідер» розглядається достатньо широко: це член групи, який у значимих ситуаціях здатний здійснювати особливий вплив на поведінку інших учасників [11]; член групи з найвищим статусом, за яким визнається право приймати рішення у значущих для групи ситуаціях [12]; людина, яка завдяки своїм особистим якостям здатна виявляти ініціативу, має значний вплив на членів соціальної групи [13, с. 51]; член групи, за яким група визнає право ухвалювати відповідальні рішення у значущих для неї ситуаціях, тобто найавторитетніша особистість, яка реально відіграє центральну роль в організації спільної діяльності і регулюванні взаємостосунків [14].

Ототожнювати поняття «лідер» з поняттями «керівник», «вождь», «вожак» методологічно неправомірно [6; 11; 15], оскільки вони мають різне смислове навантаження. Визначення «лідер» і «керівник» перегукуються за змістом із, відповідно, неформальним і формальним лідерством [15]. Керівник може бути лідером, однак лідер не обов'язково є формально визнаним керівником [6, с. 195-196].

Б. Д. Паригінім визначені такі відмінності між лідером і керівником: 1. Керівник назначається офіційно, а лідер висувається неофіційно. 2. Керівнику законом надані певні права й уповноваження. Лідер не має систему встановлених законом санкцій, використовуючи яку він міг би впливати на інших людей. 3. Керівник представляє свою групу у зовнішній організації та розв'язує питання, пов'язані з її стосунками з іншими групами, а лідер обмежений у сфері своєї діяльності

переважно межами внутрішньо групових стосунків. 4. Керівник перед законом несе відповідальність за стан справ у групі і результати її діяльності. Лідер ніякої персональної відповідальності за незадовільну роботу групи або за те, що в ній відбувається, не несе [11, с. 176].

Лідер може бути офіційним, формальним керівником групи, який наділений необхідними повноваженнями, або неформальним лідером – рядовим членом групи, «вожаком», особистісні якості та авторитет якого надають йому змогу справляти значний вплив на поведінку й настрій людей, вести їх за собою [7].

Як і поняття «лідер», термін «лідерство» має різні трактування. Так, у довідниковій літературі лідерство – це становище, обов'язки, діяльність лідера; першість у чому-небудь [4, с. 489]; процес психологічного впливу однієї людини на інших у їх спільній життєдіяльності, який здійснюється на основі сприйняття, наслідування, навіювання, розуміння один одного [8, с. 92].

Соціологія вбачає в лідерстві, з одного боку, соціальні відношення домінування і підкорення у групі, організації, суспільстві, що базуються на здатності лідера приймати рішення і здійснювати вплив, а з іншого – функції, які виконуються лідерами у групі, плануюча, координуюча і контролююча діяльність, що здійснюється вищими членами групи [7].

Учені-політологи (С. Кузнецова, А. Пахарев, М. Школяр) розглядають лідерство не тільки як набір неординарних якостей і здібностей лідера, а й особливий вид міжособистісних взаємин. Його вплив є цілеспрямованим і передбачуваним, характеризується тривалістю часу та динамічністю [16, с. 7].

У психолого-педагогічній літературі лідерство – це типова для лідера (керівника) система прийомів впливу на підлеглих [13, с. 51]; соціально-психологічний феномен, що належить до динамічних процесів у малій групі; поняття, що характеризує відношення домінування і підкорення у групі.

Лідерство є результатом дії як об'єктивних факторів (мети і завдань групи в конкретній ситуації), так і суб'єктивних (інтереси, потреби, індивідуально-типологічні особливості членів групи), а також дії лідера як ініціатора й організатора групової діяльності [11].

Починаючи з 1930-х рр., у психолого-педагогічній науці, зокрема соціальній психології, цьому феномену приділялося багато уваги. У ході досліджень виявлені стилі лідерства, сформульовані різні теорії лідерства. Найбільш відомими з них є: теорія лідерських ролей, теорія рис, інтерактивна теорія, ситуаційна теорія та «синтетична» теорія.

Автор теорії лідерських ролей, американський дослідник Р. Бейлз, стверджує, що лідерство – це прийняття особливої ролі. Існують дві лідерських ролі, які значно відрізняються одна від одної. Одна – роль професіонала, яка призначена для розв'язання проблем і виявляється у пропозиціях, думках, що висловлюються лідером стосовно роботи, яка виконується. Друга, – роль «соціально-емоційного спеціаліста», пов'язана з розв'язанням проблем людських стосунків. Для того, щоб діяльність групи була ефективною, у ній мають бути представлені обидві форми.

Теорія рис – це підхід, прибічники якого висувають ідею про те, що основною детермінантою лідерства є володіння унікальними лідерськими якостями. Дослідження, що проводилися в межах цієї теорії, концентрували увагу на вроджених якостях, які надані деяким людям як «благодать» (звідси інша назва цієї теорії – «харизматична») і зі самого народження визначають їх як лідерів. Згідно з цією теорією, лідером не може бути будь-яка людина.

Прихильники інтерактивної теорії розвивають думку про те, що можна передбачити, хто візьме на себе лідерство в певній групі. Для з'ясування цього до відома треба взяти характеристики членів групи, її структуру, ситуацію, що склалася, завдання, що виконується, а також індивідуальні особливості кандидата в лідери.

Прибічники ситуаційної теорії (або груподинамічного підходу) стверджують, що лідерство – продукт ситуації, що склалася у групі. Одним із прибічників цієї теорії був американський дослідник Ф. Фідлер. Згідно з його поглядами, відносна ефективність лідерства, що «орієнтоване на завдання» або «орієнтоване на людей», залежить від обставин, що склалася у групі. У ситуаціях, які дуже сприятливі або не дуже сприятливі для здійснення лідерських функцій, лідер, котрий орієнтується на розв'язання завдань, досягає більших успіхів, аніж той, хто орієнтується на людей. За сприятливої ситуації більш успішним є той лідер, який орієнтується на людей.

Послідовники синтетичної (або комплексної) теорії лідерства стверджують, що лідерство – це процес організації міжособистісних стосунків, а лідер – суб'єкт управління цим процесом. Лідерство – функція групи, і вивчати його треба з урахуванням групових цілей і завдань. Синтетична модель робить акцент на трьох основних складових цього процесу – лідерах, послідовниках (відомих) і ситуаціях, в умовах яких здійснюється лідерство.

До 1960-х рр. у західній соціальній психології найбільшою популярністю серед теоретичних концепцій лідерства користувалися теорія рис, ситуаційна теорія і трактовка лідерства як функції групи. На початку 1960-х рр. домінуючою стала синтетична концепція лідерства [11, с. 177].

За Левінім, існують три стилі лідерства: авторитарний, анархічний (ліберальний), демократичний [7; 11].

Авторитарним (директивним, владним) називають стиль лідерства, при якому лідер відносно підлеглих діє владно, директивно, жорстко розподіляючи ролі між членами групи, не дозволяючи виходити за їх межі і ретельно контролюючи в усіх деталях їх роботу.

Протилежні авторитарному стилю лідерства характеристики має демократичний (колегіальний, колективний) стиль лідерства. Він визначається як такий, при якому лідер прагне керувати групою спільно з підлеглими, надаючи їм достатню свободу дій, дозволяючи обговорювати свої рішення, підтримуючи ініціативу, що вони виявляють, у різних групових справах.

Ліберальний (анархічний, стиль потурання) стиль лідерства – форма керівництва, при якій лідер практично усувається від активного управління групою і поводить так, немов він є рядовим учасником групи, дозволяє учасникам групи робити все, що їм заманеться, надаючи їм повну свободу дій.

Важливо відзначити, що для груп і колективів різного рівня розвитку оптимальними стилями лідерства, що забезпечують найбільшу ефективність діяльності, є різні стилі лідерства [11], їх комбінування і взаємодоповнення.

Висновки. Отже, можна зробити висновок, що лідер – це найавторитетніша особистість у групі, яка завдяки своїм особистим якостям відіграє головну роль у різних моральних, соціальних та інших ситуаціях, спільній діяльності членів групи має значний вплив на них, приймає рішення у значущих для групи ситуаціях і несе за них відповідальність. У свою чергу, лідерство передбачає використання різних прийомів впливу лідера (завдяки його якостям та зді-

бностям) на інших членів групи з метою планування, координації та контролю їх спільної діяльності.

Дана стаття не вичерпує всіх аспектів проблеми. Перспективним для подальших досліджень вважає-

мо розкриття поняття «лідерські якості», визначення умов їх формування у студентів вищих навчальних закладів, уточнення критеріїв і показників сформованості лідерських якостей.

Список використаної літератури

1. Горещкий П. Словник термінів педагогіки, психології та шкільного адміністрування (проект) / П. Горещкий. – К. : Державне видавництво України, 1928. – 112 с.
2. Словарь исторический и социально-политический / Под ред. В. В. Битнера. – Санкт-Петербург : «Вестник знаний», 1906. – 1248 стлб.
3. Толковый словарь современного русского языка / [сост. Д. А. Романов]. – Донецк : ООО ПКФ «БАО», 2003. – 384 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [укл. і гол. ред. В. Т. Бусел]. – К., Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.
5. Загнітко А. П. Великий тлумачний словник. Сучасна українська мова від А до Я / А. П. Загнітко, І. А. Щукина. – Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2008. – 704 с.
6. Словарь-справочник «Человек и общество» (Философия) / [авт.-сост. И. Д. Коротец, Л. А. Штомпель, О. М. Штомпель]. – Ростов-на-Дону : Изд-во «Феникс», 1996. – 544 с.
7. Словарь социологических терминов. Л, М, Н / [ред.кол.: А. Михайлова, А. Кречмар, А. Ясинска-Каня, Р. Ружичка, З. Т. Голенкова и др.]. – Варшава : Польская Академия Наук, Институт Философии и социологии, 1991. – 92 с.
8. Словарь экономических терминов / [С. П. Калинина, Н. Г. Шпундра, О. В. Бугаев, Л. Д. Гуменюк, А. В. Серета и др.] ; под ред. Н. Г. Шпундры. – Донецк: ДонНУ, 2012. – 158 с.
9. Сучасний тлумачний словник української мови / [укл. Л. П. Олексієнко, О. Л. Шумейло]. – К. : Кобза, 2002. – 544 с.
10. Тлумачний словник української мови / [укл. Т. В. Ковальова, Л. П. Коврига]. – Х. : Синтекс, 2002. – 672 с.
11. Психологический словарь / [В. В. Давыдов, А. В. Запорожец, В. П. Зинченко, Б. Ф. Ломов, А. Р. Лурия, А. М. Матюшкин, А. В. Петровский] ; под ред. В. В. Давыдова, А. В. Запорожца, Б. Ф. Ломова и др. – М. : Педагогика, 1983. – 448 с.
12. Словарь-справочник по педагогике / [авт.-сост. В. А. Мижериков] ; под общ. ред. П. И. Пидкасистого. – М. : ТЦ Сфера, 2004. – 448 с.
13. Словник-довідник педагогічних і психологічних термінів / [В. М. Глазиріна, Т. М. Десятов, А. І. Кузьмінський, Л. І. Прокопенко] ; за ред. А. І. Кузьмінського. – Черкаси : Вид-во ЧДУ ім. Б. Хмельницького, 2002. – 112 с.
14. Полонский В. М. Словарь по образованию и педагогике / В. М. Полонский. – М. : Высшая школа, 2004. – 512 с.
15. Школяр М. В. Технологічність процесу політичного лідерства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / М. В. Школяр. – Львів, 2005. – 20 с.
16. Пахарев А. Д. Політичне лідерство: історико-політологічний контекст і сучасне становлення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / А. Д. Пахарев. – К., 2003. – 32 с.

Рецензент: докт.пед.наук, проф. Лупаренко С.С.

Слюсаренко Олег

старший преподаватель

кафедра физического воспитания и здоровья

Национальный фармацевтический университет, г. Харьков, Украина

ПОНЯТИЯ «ЛИДЕР» И «ЛИДЕРСТВО» В СОВРЕМЕННОЙ НАУЧНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Данная статья раскрывает сущность понятий «лидер» и «лидерство» в современной науке. Определены понятия «лидер» и «лидерство» с точки зрения разных наук (философия, социология, политология, психология, педагогика). Охарактеризованы отличия понятий «лидер» и «руководитель». Раскрыты теории лидерства, в частности теория лидерских ролей, теория черт, интерактивная теория, ситуационная теория и «синтетическая» теория.

Ключевые слова: лидер, лидерство, теория, наука.

Slyusarenko Oleg

Senior Lecturer

Department of Physical Education and Health
National University of Pharmacy, Kharkiv, Ukraine

THE CONCEPTS “LEADER” AND “LEADERSHIP” IN MODERN SCIENTIFIC LITERATURE

This article is dedicated to the revelation of essence of the concepts “leader” and “leadership” in modern science. The essence of the concepts “leader” and “leadership” has been defined in terms of different sciences, namely: philosophy, sociology, political science, psychology, pedagogy. The differences in meaning between the concepts “leader” and “head” have been characterized. The main difference is that a head is appointed officially, but a leader is nominated unofficially. Another difference is that a head has many official rights and authorization, but a leader does not have legal authorization. Moreover, a head can represent a group in the environment and solve tasks connected with relations with other groups, but a leader acts and regulates primarily the relations in his group. Finally, a head is responsible for the situation in a group and the results of its activity, but a leader does not have any responsibility for insufficient work of a group and the situation in it. The best situation is when a leader is an official head in a group. The theories of leadership have been revealed. They are the theory of leader roles, the theory of features, interactive theory, situation theory and “synthetic” theory.

Key words: leader, leadership, theory, science.